

MUSEUMSAVISEN

Nr. 24
Januar 1994
15. årgang

HOLSTED · BRØRUP · VEJEN

Nytår 1994

Den udstoppede hest

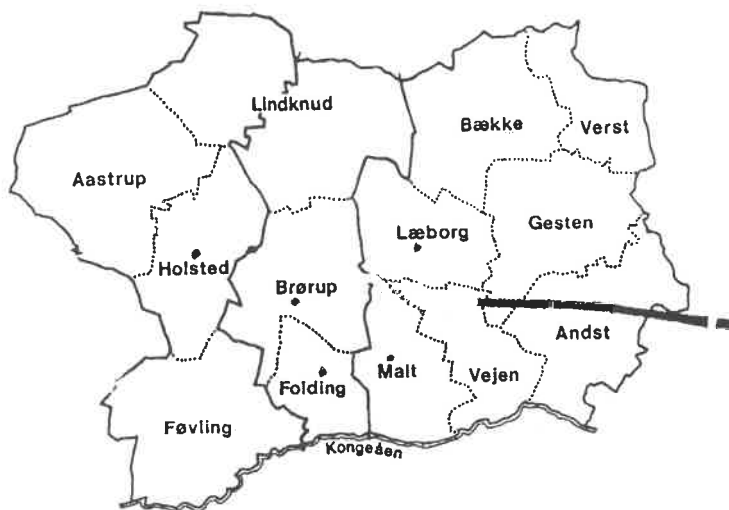
**Motorvejsudgravninger
1994**

**EN FORTIDIG KRISE
- AFLÆST I
EGNENS KIRKER**

Om kirkeværket

Arrangementer

Koncerter
Kongeåmøde
Generalforsamling
Kirkevandring
Udflugt
Særudstilling

MUSEET PÅ SØNDERSKOV

Sønderskovgårdvej 2

6650 Brørup

Tlf. 75 38 38 66

Kontoret er åbent alle hverdage

Museumsleder: Svend Aage Knudsen, Gl.Kongevej 40, 6000 Kolding

Museumsassistent: Ellen Marie Viuff, Nyby

Museumstekniker: Søren Moses, Randbøl

Museumsvært: Brynhild Tophøj, Bramminge

HOLSTED - BRØRUP - VEJEN EGNENS MUSEUMSFORENING

Stiftet den 6. februar 1979 med det formål at oprette
og drive et kulturhistorisk egnsmuseum

Formand: Henry Nielsen, Melvangvej 2, Askov, 6600 Vejen, tlf. 75 36 06 64

Kasserer: Agner Frandsen, Askov Kirkevej 17, 6600 Vejen. tlf. 75 36 14 97

Foreningen har pr. 15. november 1993 710 medlemmer

Kontingent: 50 kr. for enkeltpersoner, 70 kr. for ægtepar

Foreningens medlemmer modtager Museumsavisen

Museumsavisens redaktion: Hans Jørgen L.Larsen, Agner Frandsen,
Svend Aage Knudsen og Søren Moses

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

Stiftet 1903. Danmarks ældste amtshistoriske samfund.

Er du lokalhistorisk interesseret og rækker din interesse til også at omfatte den sydvestjyske regions fortid, var det måske en ide at blive medlem af Historisk Samfund for Ribe Amt.

For p.t. 100 kr. årligt modtager du årbogen "For Ribe Amt", der indeholder artikler om regionens ældste og yngste fortid, tilbud om deltagelse i møder med lokalhistoriske temaer og om udflugter både inden for og uden for amtsgrænsen.

Formand: Museumsinsp. Søren Manøe, Solvænget 107, 6870 Ølgod. 75 24 50 11

Eksp. og kasse: E. Busk Jensen, Gl. Præstevej 16, Ounbøl 6800 Varde. 75 26 41 16

NYTÅR 1994

Vi afsluttede 1993 med endnu et stort julearrangement - tilsyneladende en aktivitet, som er blevet en fast del af museets program. Der er altid noget, der hele tiden kan fornyes og forbedres - men at det er blevet en tradition, ses tydeligt på den store tilstrømning af gæster.

Som det vil fremgå af andre bidrag i denne museumsavis, bliver 1994 igen et aktivt år med mange arkæologiske udgravninger og en stor særudstilling om højskoletekstiler. Af hensyn til sommerpublikummet skal særudstillingen gerne stå færdig i slutningen af maj måned.

Vi vil gerne fastholde en positiv-vækst i publikumstallet - det må gerne stige jævnt, tilpasset de personalemæssige ressourcer. I 1994 sker der en udvidet markedsføring til turisterne - både det indenlandske publikum og udlændinge.

Det har længe været ønsket at få tilknyttet en etnolog eller historiker med museums- og arkiverfaring. Det lykkedes ikke i første omgang at rejse tilstrækkelige midler til en fuldtidsstilling, men med basis i driftsfællesskabet med Lokalhistorisk arkiv i Vejen har der kunnet opslåes en halvtidsstilling. Der indkom 23 ansøgninger og efter personlige samtaler med fem kandidater i slutningen af december måned kunne forretningsudvalget med bestyrelsens bemyndigelse endeligt den 18. januar ansætte cand.phil., historiker Else Mølgaard i stillingen. Hun forlader en stilling som museumsinspektør ved Vendsyssel Historiske Museum i Hjørring, hvor hun har forestået ledelsen af museets kulturhistoriske afsnit, herunder arkivet, som i Hjørring er en direkte afdeling af museet.

Else Mølgaard tiltræder som arkivleder den 1.marts og vi glæder os til samarbejdet, som vi håber vil blive frugtbart og intensiverende for synliggørelsen af nyere tids kulturhistorie.

Parallelt med halvtidsstillingen i Vejen skal Else Mølgaard under en særbevilling fra Statens Museumsnævn her i 1994 gennemføre en undersøgelse af udviklingshistorien i de tre stationsbyer Vejen, Brørup og Holsted.

Undersøgelsen skal på den ene side afdække, hvad der foreligger af tilgængeligt kildemateriale og den skal afgrænse nogle satsningsområder inden for indsamling af genstande og arkivalier, som ikke mindst skal indgå i kommende formidlingstiltag - publikationer, undervisningsmaterialer til skolerne og særudstillinger.

Et meget spændende nyt tiltag i 1994 bliver etableringen af skoletjenesten under en natur- og kulturvejlederordning. Rammerne er der allerede ved indretningen af undervisningslokalet i annekset. Gennem to særbevillinger fra Ribe Amt kan der dels gennemføres et etableringsprojekt over 3 måneder, hvor vi har ansat cand.phil. Karsten Kristiansen. Han har erfaring på dette felt og har udført beslægtede opgaver over for Skov- og Naturstyrelsen og andre institutioner. Projektet skal ledé frem til en afgrænsning af opgaver og aktiviteter inden for dette arbejdsfelt. Det vil få mange relationer til egnens skoler, turistinteresser, naturfredningsforeninger og andre områder, hvor kultur- og naturlandskabet indgår i formidlings- og bevaringsopgaverne.

Ved afslutningen eller umiddelbart efter projektterminen vil der igen inden for en tidsbegrænset særbevilling fra Ribe Amt kunne oprettes en natur- og kulturvejlederstilling med hjemsted på Sønderskov.

Vi ser meget frem til denne nye udbygning af museet, som vil medvirke til at realisere en fast ordning omkring skolebesøg og tilrettelæggelse af ture i landskabet, såvel som andre aktiviteter,

som kan levendegøre egnens seværdigheder.

Når den endelige stilling er oprettet, vil der være tre naturvejledere i Ribe Amt - en i Vester Vedsted mod sydvest, en i Blåvand i nordvest under Fiskerimuseet og endelig denne naturvejleder, som ikke blot skal repræsentere museets egne tre kommuner, men også skal dække den nordøstlige del af Ribe Amt.

Pilotprojektet starter den 1. februar og Karsten Kristiansen får fast hjemsted på Sønderskov i de følgende tre måneder. Han vil ret hurtigt tage kontakt med skoler, turistforeninger, lokalafdelinger af Danmarks Naturfredningsforening og andre interesseområder - museet håber han vil blive godt modtaget. Gennem interview, ideforslag og andre indsam-

linger skal Karsten Kristiansen udarbejde en "hvidbog" - et idekatalog, som skal indgå i planlægningen og prioriteringen af aktiviteten i de kommende år.

Museumsavisen udkommer tidligt i år - og det er redaktionens mål, at der skal udsendes tre numre i 1994. Som det vil fremgå af arrangementoversigten side 26-27 lægges der også ud med et udvidet tilbud til medlemskredsen og andre interesserede.

Vi håber det bliver et spændende og museumsfagligt aktivt år uden alt for mange brydninger om den administrative status. Det mener vi blev afklaret i efteråret 1993 med virkning mange år frem.

Svend Aage Knudsen

DEN UDSTOPPEDE HEST

SADELMAGER ERIK LUND

Efter sadelmager Erik Lund, Vejen har museet for nylig erhvervet et næsten komplet sadelmagerværksted, som bl.a. rummer en særpræget udstoppet hest. Erik Lund var ud af en meget gammel sadelmagerslægt, hvor både bedstefaderen, onklen og faderen var sadelmagere. Faderen Jes Lund kom til Vejen omkring århundredeskiftet og købte Nørregade 1, hvor han indrettede værksted. På dette tidspunkt var der to andre sadelmagere i Vejen, Krarup Jessen i Nørregade 21 og Jacobsen i Søndergade. 1924 overtog Jes Lund Krarup Jessens værksted i Nørregade (grundlagt i 1863). Fra sine drengeår havde Erik Lund arbejdet for sin fader efter skoletid, senere kom han i lære og tog i 1929 svendebrev, 19 år gammel. Far og søn drev sadelmagerværkstedet sammen i Nørregade indtil 1958, hvor ejendommen blev solgt til Aktivbanken. Erik Lund videreførte herefter forret-

ningen i Østergade 27 indtil sin død i 1989. Ud over sadelmagerarbejdet, som med tiden blev mindre og mindre, slog Erik Lund sig bl.a. ind på lægning af linoliumsgulve og polstring af biler.

DEN UDSTOPPEDE HEST

Der knytter sig en lang og mærkelig historie til hesten fra Erik Lunds sadelmagerværksted. Lang, fordi den fortaber sig ned i forrige århundrede og mærkelig, fordi hesten oprindeligt var en hvid nordbagge, som senere, ved en pudsig tilfældighed, blev forvandlet til en knobstrupper. Som sagt skindet bedrager! Historien starter på Askov Højskole tilbage i 1870'erne, hvor nordbaggen går hos forstander Ludvig Schrøder i Askov, som trækraft foran en vogn, der kører hans børn til skole. Vi ved ikke under hvilke omstændigheder sadelmager Krarup

Sadelmager Erik Lund i værkstedet, Østergade 7, Vejen, i juni 1979

Jessen i Vejen kommer i besiddelse af hestens skind. Måske bliver hesten halt og må aflives af en slagter, et ikke helt ukendt fænomen, som senere bidrager til hestens forvandlingshistorie. Men et er sikkert! Sadelmageren foretager en udstopning med hjælp fra drejer A.J. Holberg, som fremstiller skelettet, hvorefter den opsadlede hest, symbolet på sadelmagerfaget, udstilles i forretningsvinduet Nørregade 21. Her står den endnu i 1924, hvor sadelmager Jes Lund overtager forretningen. Omkring 1945 har tidens tand sat sit umiskendelige præg på hestens skind. Det er mørkt og taber hår og sadelmageren er begyndt at se sig om efter et nyt skind til en tiltrængt "ompolstring", sandsynligvis i samarbejde med slagter Knudsen på den anden side gaden. Skindet kommer så at sige af sig selv. Mælkevognen fra Gamst er en dag på vej ned ad Nørregade, da uheldet ind-

træffer. Lige ud for sadelmagerforretningen løber den forspændte knobstrupper mod en lygtepæl og brækker det ene ben. Både slagter Knudsen og sadelmageren løber til og efter den fornødne aflivning tager slagteren skindet forsigtigt af. Jes Lund får det garvet og sønnen Erik får til opgave at betrække hesten med det nye skind.

Den hvide nordbagge blev således forvandlet til en knobstrupper, sådan som den fremtræder den dag i dag. Hesten flyttede i 1958 med sadelmager Erik Lund til Østergade 27, hvorfra værkstedet blev ført videre indtil hans død i 1989. Sadelmagerværkstedet blev overdraget til museet i september 1993 af Erik Lunds enke, fru Prisca Lund, Vejen. Værkstedet er p.t. udstillet i trapperummet ved museets køkken.

Søren Moses

MOTORVEJEN

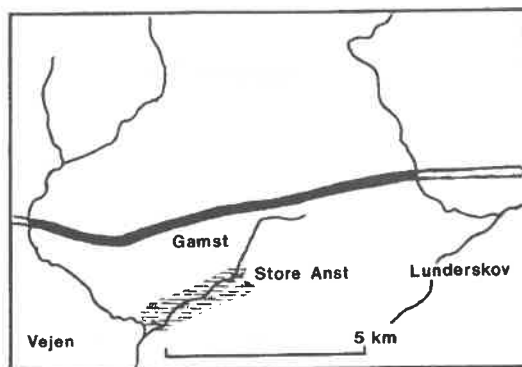
EN NY ETAPE TAGES UNDER LUP

Museet afsluttede i 1993 de arkæologiske udgravninger på motorvejsetapen mellem Holsted og Vejen, men også etappen knap 10 km videre østpå falder indenfor museets arbejdsområde.

I 1993 foretog museet de indledende rekognosceringer og jordbundsundersøgelser på den nye etape og nåede også at foretage prøveundersøgelser på de første 10 af de ialt 35 udvalgte lokaliteter af mulig arkæologisk interesse. De 10 lokaliteter ligger alle på etappens vestlige del, mellem Vejen Ådal og Gamst. Mest lovende er en boplads med velbevarede gårdsanlæg fra 4.-5. århundrede (yngre jernalder) ved Gamst; men der er også gjort fund fra jægerstenal-

Prøvegravning syd for Revsing Plantage.
November 1993

Motorvejsetapen mellem Vejen Å og Åker Å

der, bondestenalder og jernalderens begyndelse.

De indledende undersøgelser tyder på, at der ligger mange spændende lokaliteter og venter på den resterende strækning fra Gamst til Åker Ådal (lige nord for Lunderskov). Dette område må også både med hensyn til ressourcer og transportmuligheder have været tiltrækkende gennem hele oldtiden.

På forhånd var der på denne strækning registreret et par overpløjede gravhøje og resterne af et imponerende befæstningsanlæg ved Store Andst: Trældiget, som ser ud til at være anlagt allerede i yngre jernalder. Funktionen og dateringen af det op mod 12 kilometer lange voldgravssystem diskuteres i disse år livligt blandt arkæologer. Det ville unægteligt være spændende, hvis vi ved denne lejlighed kunne kaste nyt lys over disse spørgsmål.

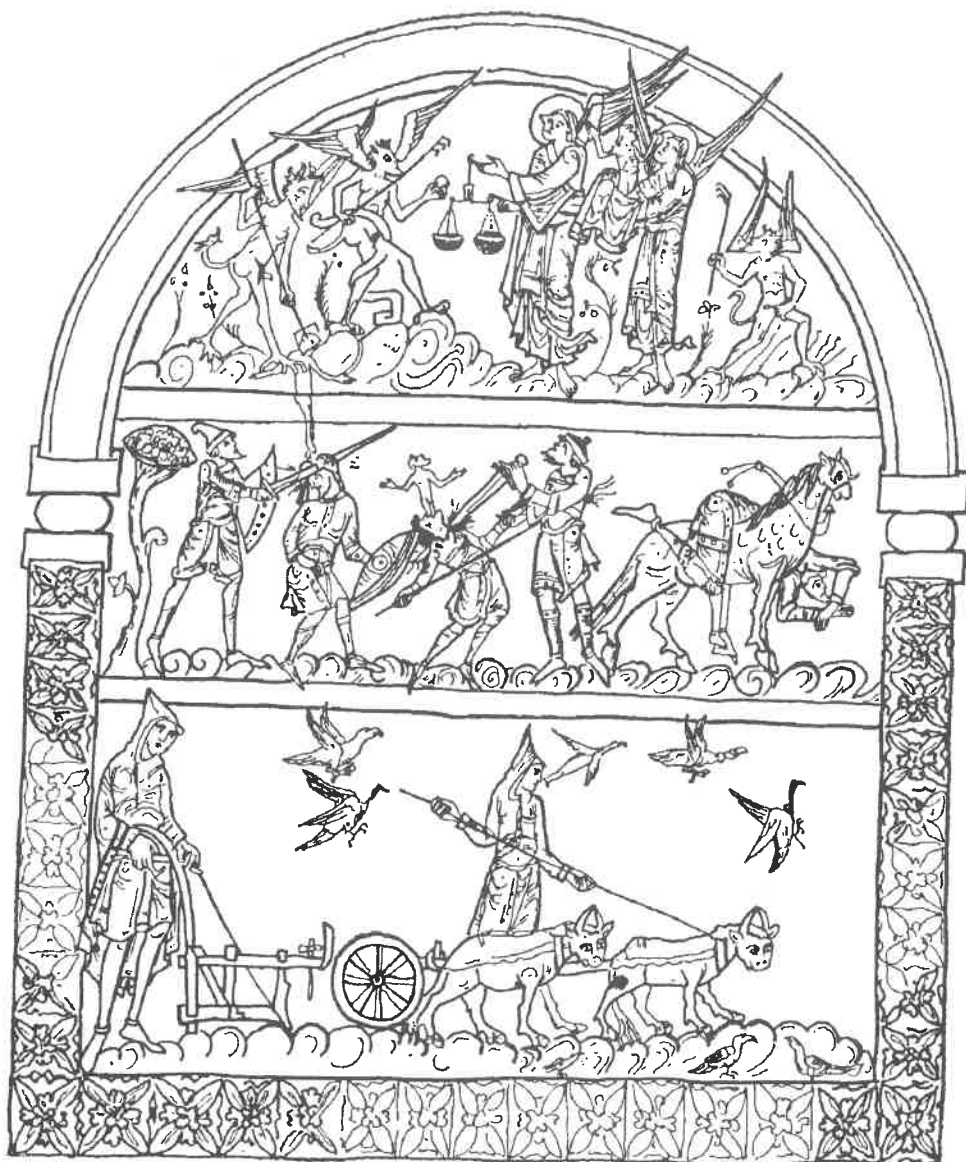
Det er planen at afslutte prøveundersøgelserne på den nye etape i løbet af det tidlige forår og derefter tage fat på de egentlige udgravninger. 1994 bliver utvivlsomt endnu en travl og begivenhedsrig udgravningssæson på motorvejen.

Per Ole Rindel

EN FORTIDIG KRISE

AFLÆST I EGNENS KIRKER

Af cand.mag. Hans Jørgen Lych Larsen, Lindknud

Middelalderens opfattelse af slet og god styre, krig og fred. Øverst deler engle og djævle sjælene imellem sig. Samtidig illustrerer billedet også det middelalderlige samfunds opbygning: Nederst bønderne, der arbejder med jorden, ovenover herremændene, der ser krigen som deres vigtigste beskæftigelse og øverst det hinsidige med strafbelønning, afhængig af menneskets opførsel. Det sidste felt kan ses som symbol på den tredje magt i oldtidens samfund: Kirken.

Ill. fra "Roskildekrøniken" (Wormianum 1979), tegnet af Elisabeth Gorst-Rasmussen.

INDLEDNING

Som tilflytter med historisk interesse begynder man hurtigt at pejle sig ind på egnens historie af nysgerrighed. Brikkerne skal falde på plads, og langt hen ad vejen gør de da også det; en kirke dér, en stationsby hér, en nedlagt jernbane o.s.v., alle de gængse vidnesbyrd i landskabet om de forskellige tidsaldre, der gik forud. De berømte "slægtens spor". I det store og hele passer tingene ind i den generelle udvikling for Danmark som helhed med de nødvendige lokale afvigelser. Man får bekræftet sin opfattelse af Danmarkshistorien. Når det så er sket, så er der imidlertid nogle ting, der ikke rigtig falder på plads uden nærmere undersøgelser, og så kan man jo gå til de skriftlige kilder for at få den sag klaret. Men ens nysgerrighed bliver af og til ikke helt tilfredsstillet, da der på det lokale plan sjældent er ret meget skriftligt materiale overleveret fra - skal vi sige - før 1800, groft sagt.

DE "ENSOMME" KIRKER

Netop sådan har jeg følt det over for beliggenheden af 5 kirker i Vejen-Brørup-Holsted området og over for de landsbyer, der mangler eller indtil for ikke så længe siden manglede ved de kirker. Det drejer sig om Folding, Malt, Læborg, Holsted og Brørup (gl.) kirker. (Folding og Brørup gl. kirke er stadig "ensomme", medens der i nyere tid er vokset en landsby op omkring Læborg og Malt kirker, og endelig så er Holsted gamle kirke blevet nedrevet og en ny kirke er blevet opført i selve Holsted by).

Andre steder i landet ligger der også kirker uden den landsby, som vi føler naturligt må have hørt med til kirken fra dens tidligste tid, d.v.s. fra 1100-1200 tallet. Der er givet forskellige forklaringer på fænomenet: landsbyer er forsvundet i 16-1700 tallet i forbindelse med udvidelser af herregårdes nedlæggelse

af landsbyer for at lægge mere jord ind under godsets drift (landsbyerne Estrup og Hundsbæk forsvandt på den konto). Store ensomt beliggende kirker har været set som en rest af den midlertidige kirkelige inddeling af landet i den danske kirkes tidligste historie; eller også har man talt om at landsbyen er gået til i forbindelse med den sorte død i 1300-tallets midte eller i forbindelse med senere epidemier og krige.

Der er selvfølgelig mange forklaringsmuligheder, som kan være rigtige hver for sig afhængig af de lokale forhold. Nogle af sådanne forskelligartede forklaringer kan anvendes på "mine" kirker: Malt kirke kunne have været bygget som en herredskirke i den tidligste kristne tid for Malt herred, selvom den ligger i udkanten af det oprindelige Malt herred, der tidligere også omfattede Gørding herred. Om Folding kirke ved man, at der tidligere har eksisteret en landsby med navnet Folding (Fuldæm), og at den landsby efter år 1300 er forsvundet, dens marker skulle dog stadig kunne ses i Langeskov lidt nordøst for Folding kirke (se Alkærsigs artikel herom i Fra Ribe Amt 1933, s. 331-337). Alkærsig mente, at Folding landsbyen kan være blevet et offer for den sorte død i 1300-tallet. Tilbage bliver så Holsted, Læborg og Brørup gl. kirke. Hvorfor ligger de så alene? I forbindelse med Læborg er der en antydning af, at der nok har ligget en større gård i området ved kirken engang i en fjern fortid. Et marknavn fortæller om "Læborggårds øde" nordvest for kirken. Hvad Holsted angår ligger det noget hen i det uvisse, men der går sagn om baggrunden for dens placering, der måske antyder senere tiders undren over dens placering vest for landsbyen. Om Brørup gl. kirke ved vi gennem arkæologiske udgravninger, at der forud for den nuværende kirke, der er opført i 1100/1200 tallet, har været i det mindste én trækirke.

Tilsyneladende hører de 5 "kirkebrikker" til 3 á 4 forskellige historiske puslespil: den sorte død (Folding), herredskirke (Malt), stormandskirker knyttet til en herregård (Læborg) og mere ukendte forhold (Holsted og Brørup gl.kirke).

Efterhånden som jeg fik fornemmelse for områdets historie efter at have boet her her nogle år, fik jeg den tanke, at de 5 kirker ikke hører til forskellige puslespil, men at de alle 5 er brikker i et og samme historiske puslespil. Resultatet af min undersøgelse er ikke baseret på arkivstudier, men jeg har i stedet taget mit udgangspunkt dels i de nyeste beskrivelser af det senmiddelalderlige Danmarks udseende (d.v.s. ca 1300-1500, for det er i denne tidsperiode, mit puslespil hører hjemme efter min mening), og dels i den eksisterende rige og ofte meget grundige lokalhistoriske litteratur, der findes vedr. Vejen-Brørup-Holsted egnen.

DEN SENMIDDELALDERLIGE LANDBRUGSKRISE

Den fællesnævner, der ligger bag alle de enligt liggende kirker, skal efter min mening findes i dansk senmiddelalder, nærmere bestemt i midten af 1300-tallet. Fra den tid har en begivenhed brændt sig ind i senere slægters hukommelse, nemlig "Den sorte død"-bylde- pesten, der fór som en stormvind hen over Vesteuropa i årene 1347-1351 og lagde landskaber øde. Den katastrofe i sig selv kunne være en tilfredsstillende forklaring på, hvorfor landsbyer forsvandt, for først langt senere at genopstå ved kirken eller et andet sted i sognet.

Jeg mener da også, at pesten har lidt at gøre med den historie, jeg vil skrive her, men at den ikke er den eneste årsag. Der er tale om en langt mere kompleks og dybtgående affære end blot nogle enkelte katastrofale epidemier for 600 år siden. Selvom jeg altså

ikke vil tillægge pesten ene-skylden for at have lagt "mine" kirker øde midt i 1300-tallet, så vil jeg alligevel godt dvæle lidt ved den for at vise dens omfattende karakter.

Selv i dag - i en tid hvor den mundtlige overlevering af lokale sagn har trange kår - kan man træffe yngre mennesker, der har fået fortalt sagn derhjemme om pesten. I datidens kilder dukker den selvfølgelig også op. I Sjællandske Krønike (udg. 1981 af Wormianum) hedder det under året 1354, at Danehoffet vedtog bl.a. følgende: "*Fremdeles eftergiver vi nådigt efter anmodning og råd af samme herre, biskopper og vore mænd alle lovovertrædelser, der medfører straf på liv og lemmer, og som er begået indtil denne dag, på grund af det overvættets store mandetab i Danmarks Rige..*", allerede under året 1349 stod der: "*Der døde såre mange i Danmark*".

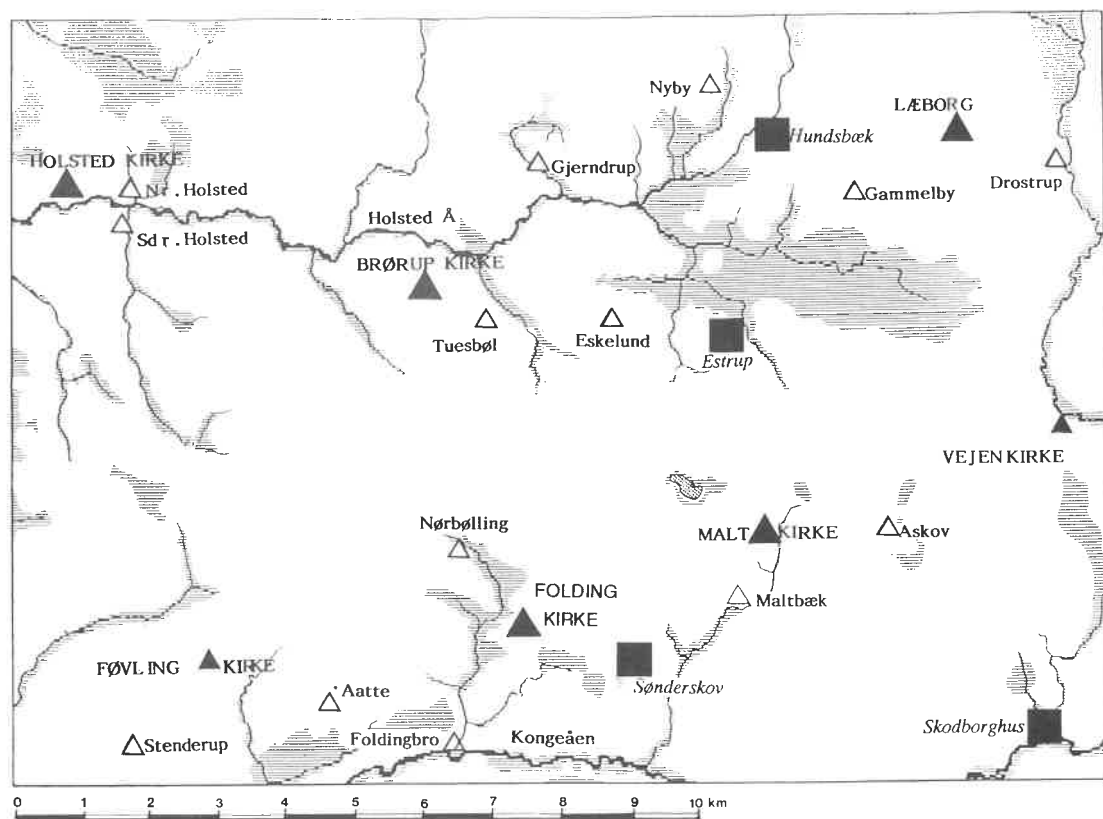
I den folkelige overlevering er der som sagt mange vidnesbyrd om samme katastrofe. Evald Tang Kristensen har optegnet mange sagn om pestens hærgen, ganske vist uden præcise dateringer, der har trods alt været flere pestkatastrofer her i landet end den o.1350. Den følgende beretning illustrerer meget godt den folkelige forestilling om pestkatastrofens omfang (Eksemplet er taget fra E.Tang Kristensens: Danske Sagn, bd. 4, s. 571):

"I den sorte pest døde så mange, at der blev kun et mandfolk levende i Randbøl og et fruentimmer i Vorbasse sogn. De gik længe hver for sig og kunne næsten ikke holde livet. En dag ville han i Randbøl til at prøve på at ringe med kirkeklokken. Da han havde ringet noget, begyndte der en anden klokke at lade sig høre, og da han skulle nu lyde til, da var det Vorbasse klokke. Så tog han straks derover for om muligt at finde et menneske, og han fandt kvindfolket på kirkegården, hvor hun ventede efter ham.. De blev så sammen."

I sagnet berøres det problem, jeg om lidt vil beskæftige mig med, nemlig hvilke konsekvenser pesten - massedødsfaldene - fik for den landbrugsstruktur, der hørte tiden til.

Her har jeg gjort en del ud af pesten og dens betydning for det, der skal berettes om om lidt. Imidlertid ser det som sagt ikke ud til, at Den sorte Død - kilden til så mange katastrofesagn i folkemunde - var den egentlige årsag til den landbrugskrise, der hærgede store dele af Vesteuropa i 1300-tallet og begyndelsen af 1400-tallet. Det er blevet

sagt, at pesten har spillet samme rolle for folks opfattelse af, hvad der ivotrigt skete af omvæltninger i samfundet - nemlig dengang en kraftig strukturomlægning i landbruget - som atombomben, der faldt over Hiroshima og Nagasaki, spillede for folks opfattelse af, hvad der gjorde en ende på 2.verdenskrig. En markant begivenhed, der fæstede sig kraftigt i folks bevidsthed ved sin akutte ødelæggende kraft, uden at den dog havde nogen større betydning for den udvikling, der fulgte efter.

Landskabskort med vandløb og vådområder, moser og enge omkring 1800

- ▲ "Ensomme" kirker uden oprindelig landsby
- ▲ Landsbykirke med oprindelige landsbyplacering
- △ Landsby og gårdbebyggelse uden kirke
- Herregårde

LANDBRUGSKRISEN I 1300-TALLET.

Det, der skete i 1300/1400 tallet var, at befolkningstallet i Vesteuropa faldt kraftigt og forblev på et forholdsvis lavt niveau i lang tid.

Pesten gav sit bidrag hertil, men gentagne perioder med hungersnød og misvækst i begyndelsen af 1300-tallet, pestepidemier i midten af århundredet og krige var allesammen medvirkende til faldet i befolkningstallet. Men måske var den væsentligste årsag til at befolkningstallet fra 1300-tallets midte holdt sig lavt i en længere periode for først at stige igen o.1450, den, at væksten i befolkningstallet i højmiddelalderen (11-1200 tallet) havde overskredet grænserne for, hvad naturen kunne bære med den daværende landbrugsteknologi. I 11-1200 tallet havde Vesteuropa oplevet en markant vækst i befolkningstallet; altså måtte der produceres flere fødevarer, enten ved at intensivere driften af de eksisterende brug - altså indsætte mere mandskab - eller også måtte man inddrage nye arealer under ploven, og det krævede også mere arbejdskraft. Begge dele blev gjort i datiden. Herhjemme blev der - som bekendt - grundlagt mange nye landsbyer i Valdemarernes tidsalder (11-1200-tallet). Der blev altså opdyrket nye arealer, og man kan se, at jorden hovedsagelig blev brugt til korn dyrkning fremfor til kvæggræsning. Der var tale om en mere arbejdskrævende form for landbrug. Det er da også den form for landbrug, der giver det højeste udbytte. Det er blevet beregnet, at den jord, der i højmiddelalderen kunne give et foldudbytte på 3, faktisk producerede 10 gange så meget menneskelig energi, som den jord, der blev anvendt til græsning af kødkvæg (Det danske Landbrugs Historie bd. 1, s.291). Produktionen af korn i middelalderen steg så meget, at den kunne danne grundlag for en større landbrugseksport fra Danmark og de, der eksporterede, var ikke datidens

selvejende, frie "andelsbønder"; det var kronen, kirken og godsejerne. Forsiden af medaljen: væksten i landbrugsproduktionen, nye landsbyer, grundlæggelse af købstæder, bygning af kirker i stort tal i by på landet, og af domkirker og af kongelige borge. - Men medaljen havde en mørk bagside, nemlig en kraftig udnyttelse af hovedparten af landbefolkningen. Befolkningstilvæksten havde gjort arbejde til en mangelvare, da arbejdskraften var rigelig, og den, der havde beskæftigelse at tilbyde, kunne presse prisen. Nu er det ikke lønforhandlinger i et moderne samfund, der er tale om, men mekanismerne har i princippet nok virket på samme måde.

LIVET PÅ LANDET I VALDEMARERNES "GYLDNE" TIDSALDER

Da kildematerialet er spinkelt for Danmarks historie i denne periode, er det vanskeligt at sige, hvor alment udbredt den landbrugsstruktur, som jeg her vil beskrive, var, men noget tyder på, at det var ihvertfald på den måde, landbruget blev drevet i vores område.

Kort fortalt var det sådan, at det meste af jorden ejedes af godsejere - kirken, kronen eller stormændene - og at jorden var samlet i større enheder. Storgodserne var driftsmæssigt inddelt i det, man kalder brydegodser. Arealmæssigt var brydegodserne noget større end en typisk dansk bondegård, som den kendes i 17-1800 tallet, men mindre end gennemsnitsgodserne i 1700-tallet. Bryden var en forvalter, der var ejerens lokale driftsleder. Dyrkningen af jorden blev foretaget hovedsagelig af landarbejdere, der som senere tiders små husmænd næsten ingen jord selv rådede over, og som derfor måtte arbejde for andre, og som i leje for deres lille "husmandssted" måtte yde hoveri på brydegodsets jorder. I en tid som højmiddelalderen hvor arbejdskraften var til rådigh-

hed i rigelige mængder, må landarbejderne (gårdboerne som de kaldtes) have fristet en kummerlig og meget slidsom tilværelse og de må have levet på sultegrænsen konstant.

Tilknyttet brydegodserne har der også været egentlige gårdmandsfæstere, der selv disponerede over større arealer til eget brug, men som i leje for deres jord betalte afgifter til og ydede hoveri på brydegodsets jorder. Antallet af gårdboere (husmændene) har dog været langt større end antallet af gårdmandsfæstere.

Den forholdsvis intensive korn dyrkning på storgodserne med indsats af store mængder arbejdskraft frembragte et større overskud af korn, der kunne eksporteres, alt dette skabte grundlaget for den glansfulde politiske og kulturelle ekspansion i højmiddelalderens Danmark. Da det vendte i 1300-tallet, betød det en radikal omlægning af landbrugsstrukturen i Danmark; ihvertfald de steder hvor brydegodssystemet havde været fremherskende. Faldet i befolkningstallet og den ensidige brug af jorden til kornavl var et dødsstød for stor driftsmodellen.

Der var ikke længere arbejdskraft nok til rådighed, og især på de lette jorder, som her hos os, må udpiningen af jorden og arbejdskraftmanglen til sammen have haft voldsomme konsekvenser. I løbet af 13-1400-tallet opstod

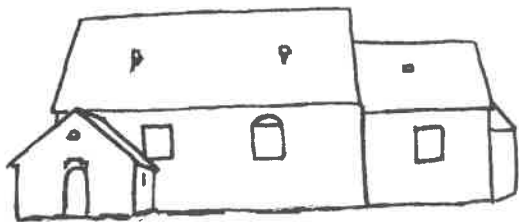
så det landbrugssystem, som vi kender fra Holbergs "Jeppe på bjerget" og andre 1700-tals beretninger.

De store brydegårde forsvandt, i stedet opstod fæstegårde, der fik så stort et jordtilliggende, at de kunne forsørge en familie. En del af det gamle brydegods blev også lagt ind under en herregård, men blev ikke dyrket så intensivt som før. Da der ikke var nær så mange mennesker på landet som før 1300-tallets krise, kunne bønderne stille betingelser for at overtage et fæstemål på en gård. Det betød, at hoveriet næsten faldt væk for gårdmændene i en længere periode, og blev afløst af forholdsvis lave afgifter. Landarbejdergruppen forsvandt næsten helt, da de fleste fra denne gruppe efter faldet i befolkningstallet nemt kunne erhverve sig en gård i en tid med mangel på arbejdskraft.

Den intensive og arbejdskrævende korn dyrkning blev afløst af den mindre arbejdskrævende kvægavl. Dengang hørte kvægavl og græsningsenge tæt sammen, så naturligt nok betød ændringerne i landbrugsdriften, at folk flyttede tættere på vandløbene, hvor de store naturlige græsenge ligger.

Læseren kan måske allerede nu gennemskue, hvorfor "mine" 5 kirker her på egnen ligger eller indtil for nylig lå ene. Jeg skal dog alligevel nærmere begrunde min teori nedenfor.

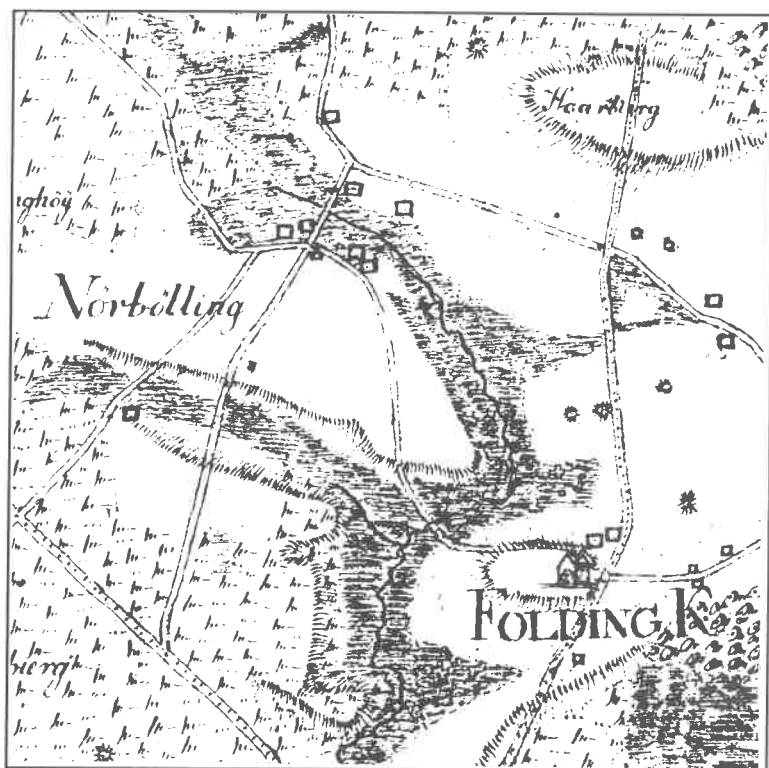
FOLDING KIRKE.

E. fotografi af Folding kirke fra omkring 1896

Folding kirke ligger endnu ensomt på bakkekanten ud mod Kongeådalene. Den nuværende kirke er forholdsvis ny, bygget i 1898. Før den lå der en mindre, typisk middelalder-kirke fra 11-1200 tallet.

Her ved vi, at der har ligget en landsby i tilknytning til kirken, nemlig byen Fuldærn, som den kaldtes dengang. Fuldærn skulle betyde: "hvad der ligger

Udsnit af Videnskabernes Selskabs originale bordmålinger fra omkring år 1800. Håndtegnede kort i 1:20.000, her gengivet lidt nedfotograferet.

Museet har samling af kopi-aftryk af alle egnens kortblade.

Der bringes i det følgende udsnit af tilsvarende kort fra omkring 1800.

på sletten". I Ribe domkirkes jordebog ("Ribe Oldemoer") fra år 1300 står der, at domkapitlet i Ribe ejer 8 helgårde (heraf mindst en brydegård) og nogle mindre ejendomme i Fuldærn. Det er sidste gang i historien, vi hører om Folding landsbyen. Tilbage er kun kirken, stednavne og så de spor af højryggede agre, der endnu kan ses inde i Langeskov nordøst for Folding; det er muligvis rester af Folding-landsbyens marker, men stedet venter på en nøjere undersøgelse.

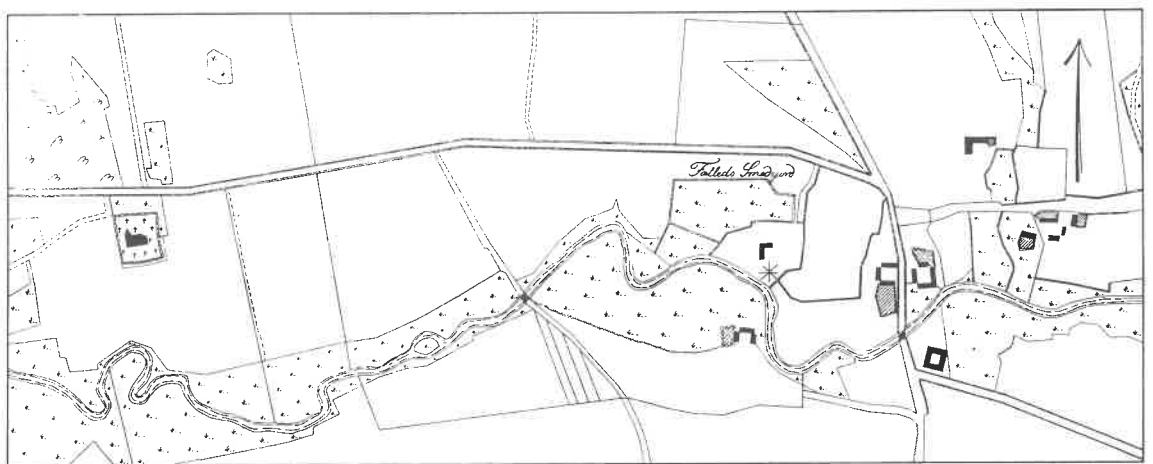
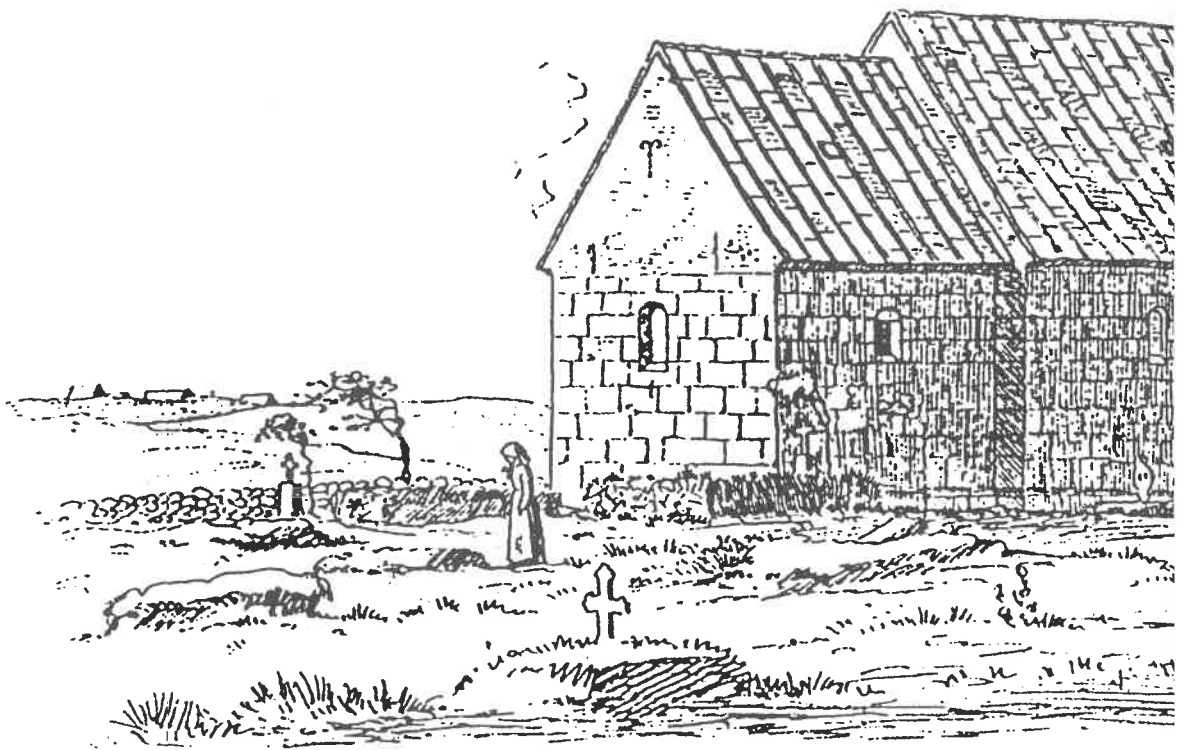
Efter år 1300 forsvinder Folding-landsbyen altså ud af den skrevne historie. År 1448 får vi noget at vide, som måske kan forklare, hvad der blev af Folding mellem 1300 og 1448. For i 1448 nævnes landsbyen Nørbølling for første gang i historien, og det gør herregården Sønderсков også.

Nørbølling ligger ved et lille vandløb nordvest for Folding kirke. Sønderсков ligger i dag på kanten af Kongeåskrænten, og det gjorde den sikkert også

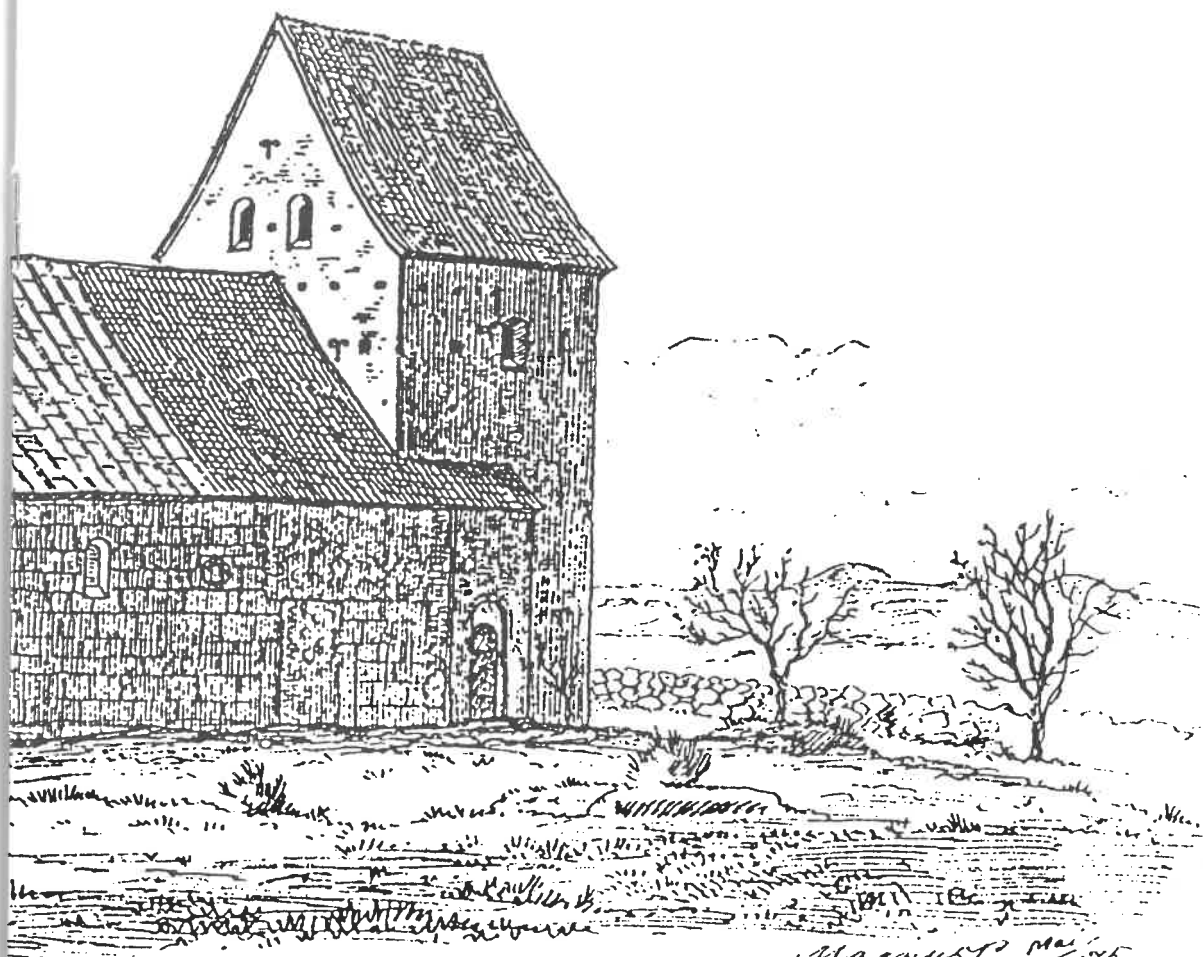
dengang. Foldings situation passer - efter min mening - som fod i huse til min teori om konsekvenserne af den store landbrugskrise i senmiddelalderen for vores område.

En landsby - Fuldærn - med flere større gårde (brydegårde) forsvinder netop mellem 1300 og 1450. Pesten kan - som Alkær sig anførte det i sin artikel i "Fra Ribe Amt" 1933 - have spillet en rolle. Jeg tror imidlertid, at netop Nørbøllings og Sønderсковs opdukken senest 1448, viser, at det er landbrugskrisen, der har "ødelagt" Folding-landsbyen.

I Folding er der nok sket det, at jordejerne, bl.a. Ribe domkapitel, imellem 1340 og 1400 har måttet opgive at få jorden dyrket på den gamle måde i Folding - arbejdskraftmangel og udpining af jorden har gjort det vanskeligt og uoverkommeligt. I stedet accepterer man, at de tilbageblivende beboere flytter væk fra de højtliggende arealer til tæt ved det

Matrikelkort 1:10000, målt af S. Ravn 178. Rettelser medtaget indtil 1865. Kopieret af Anna Thorsen. Stjernen angiver den nuværende kirkes beliggenhed.

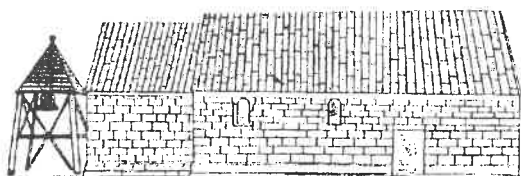
Den gamle Holsted kirke lever i dag videre i Magnus Petersens tegning ovenfor fra 1875 og i forskellige bygningsdele, der er sat ind i den nuværende Holsted kirke. Bl.a. kan man i tårnets vestside se den særprægede figur, der kaldes Bjøvlundtrollen - se tegningen til højre. I stil afveg den nedrevne kirke ikke meget fra den gængse kirketype her på egnen.

lille vandløb nordvest for den gamle landsby - til Nørbølling (ordet Nørbølling betyder betegnende nok: den nordlige udflytterbebyggelse, eller den nordlige lille udflyttergård). Her kunne resterne af Foldings indbyggere slå sig ned ved et lille engdrag og drive et mere ekstensivt landbrug på grundlag af kvægavl, og de har her kunnet leve et mere uafhængigt liv end indbyggerne i det gl. Folding, da brydegårdene var forsvundet. De gamle ejere af Folding - vel

især Ribe domkapitel - har efter katastrofen så valgt at oprette en egentlig herregård i udkanten af den gamle landsby, men tæt på kanten til Kongeådal - Sønderskov. Herfra kunne de store engarealer udnyttes til kvægopfedning.

Folding landsby uddør altså ikke i 1300-tallet; indbyggertallet er sikkert skrumpet kraftigt p.gr.a. pest, hungersnød og fraflytning til bedre egne, men de overlevende flytter til Nørbølling.

BRØRUP GAMLE KIRKE

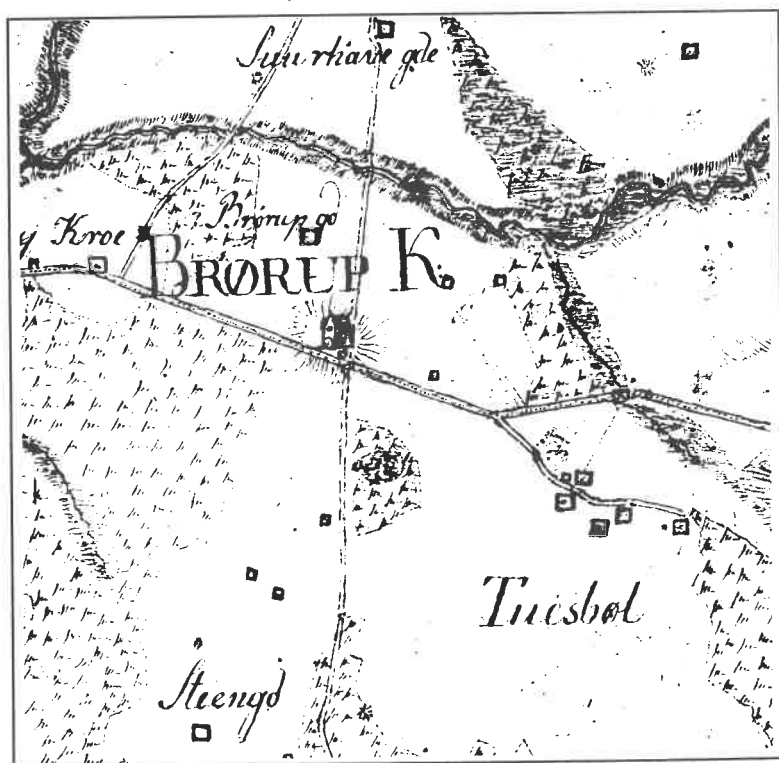

Tegning af Burman Becker o.1860. D.Kgl.B.

Da stednavnet Brørup i middelalderen blev skrevet *Bryddorp*, d.v.s. bry-

dens udflytterbebyggelse, er der vel ingen tvivl om, hvad der ud fra det, jeg tidligere har skrevet, gemmer sig bag Brørup gl. kirkes ensomme beliggenhed og tidlige historie.

Hertil er der engang i højmiddelalderen blevet flyttet en større brydegård. Jeg skriver større, fordi der er flere ting, der taler for, at der ikke bare har været tale om en gennemsnitsbrydegård. Sog-

Kortudsnittet understreger den tætte geografiske forbindelse mellem Brørup gl. kirke og Brørupgård.

Kirken hørte til Brørupgård ejerlav, der var et underjelerlav under Surhave ejerlav.

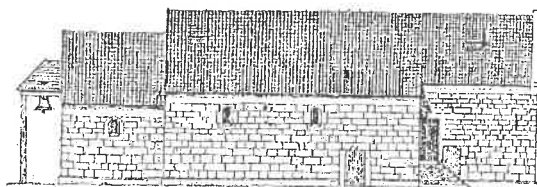
nets navn, der går igen i navnet på gården Brørupgård, der ligger lidt nord for kirken, må efter min mening betyde, at brydens gård har hørt til de større. I 1683 ligger Brørupgård uden for de lokale landsbyers ejerlav og kirken ligger inden for Brørupgård Ejerlavs grænse, det tyder på en sammenhørighed mellem kirken og Brørupgård. Dertil kommer, at den nuværende kirke har haft en forgænger af træ og senere og senere fik et uforholdsmæssigt langt skib på 20 m, da stenkirken blev bygget; det kunne tyde på, at det er en lokal stormand, der har stået bag byggeriet, og at kirken har været knyttet til hans gård, Brørupgård.

Så alt peger på, at Brørup kirke er en kirke, der har været anlagt i direkte tilknytning til den brydegård, der er blevet flyttet derud engang i højmiddelalderen for at udnytte de gunstige vilkår, der dengang var for store landbrug. Nogen egentlig landsby med selvstændige gårde har der nok ikke været ved kirken,

kun landarbejderhuse og småbrug, hvis eksistens helt afhang af brydegården. Da så 1300-tallets krise kom, forsyandt grundlaget for brydegårdens eksistens som brydegård og den blev til en almindelig bondegård, men kirken blev hvor den var.

1300-tallets krise slår åbenbart også igennem her. I modsætning til Folding opstår der ikke nogen ny herregård inden for sognet; om de to gamle bebyggelser i Brørup sogn - Tuesbøl og Gjerndrup - er resultaterne af brydegårdens sammenbrud eller ej, er usikkert. Navnene Tuesbøl og Gjerndrup betyder Tues og Germunds udflytterbebyggelse; navnene nævnes første gang i 1392, så årstallet passer fint med en udflytning fra brydegården ved Brørup kirke (á la Nørbølling udflytningen). Der er dog den hage ved den tanke, at begge stednavnes forled (Tue og Germund) antyder, at de er noget ældre end 1392.

MALT KIRKE

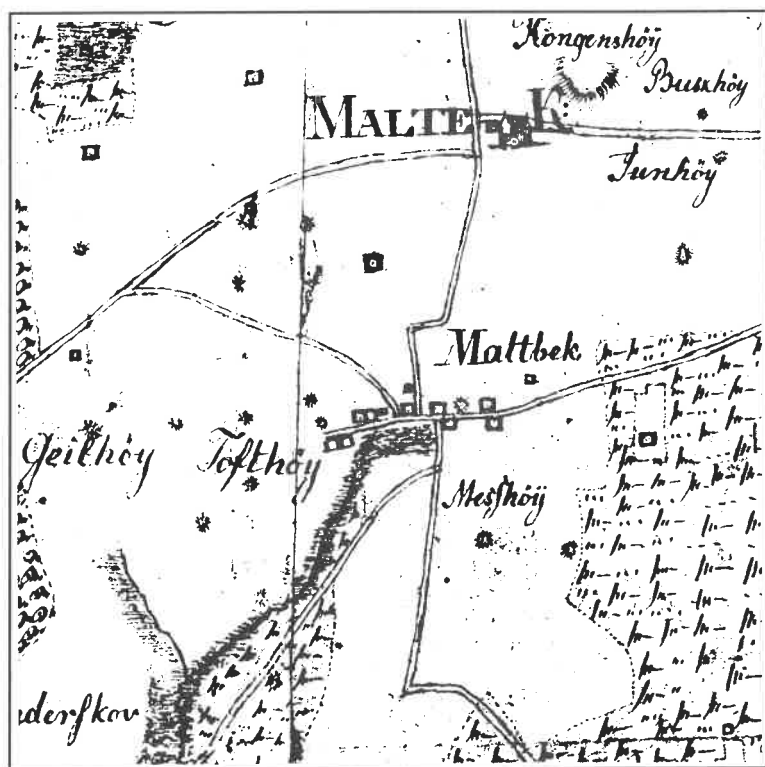

Tegning fra 1876. Nationalmuseet.

Indtil sidst i 1800-tallet lå Malt kirke helt alene i landskabet. Maltbæk havde da i lang tid været centrum for sognet; præstegården lå her til 1871 f.eks. Men da kirken blev bygget i højmiddelalderen, så det nok anderledes ud. Allerede i slutningen af 1100-tallet var Malts romanske kirke blevet udstyret med et tårn, og indvendig havde kirken et udstyr noget ud over det sædvanlige for en

dansk middelalderlig landsbykirke - en imponerende døbefont med udhugne figurer, et gyldent alter og glasmalerier. Ting, der helt klart tyder på en lokal stormands personlige tilknytning til kirken. Min fortolkning af Malt kirkes beliggenhed og rige udsmykning i tidligere tid, svarer til den, jeg gav om Brørup kirke:

Kirken i Malt blev bygget af en lokal stormand; den har ligget i direkte tilknytning til hans gård og har først og fremmest været hans og hans undergivnes kirke. I dag er der ingen spor af middelalderens stormandsgård, men jeg er temmelig overbevist om, at den vil kunne findes tæt ved kirken, hvis ikke senere tiders aktiviteter har fjernet alle sporene af den. Ved Fjenneslev kirke på Sjælland blev Hvide-slægtens stor-

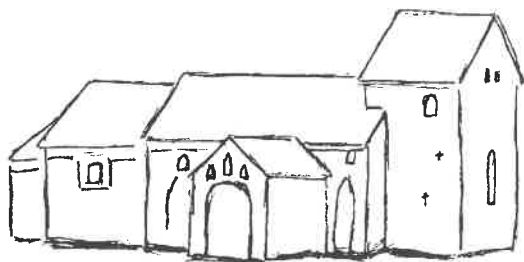
Malt kirkes ensomme beliggenhed fremtræder tydeligt på dette kortudsnit.

Sognets hovedby var da Maltbæk, der ligger ved bækken af samme navn.

mandsgård fundet liggende umiddelbart op til kirken. I Malt er der åbenbart sket det samme som i Brørup og andre steder, at stormandsgården forsvinder under landbrugskrisen i 1300-tallet, til gengæld opstår sandsynligvis landsbyen Maltbæk, der jo ligger ved et lille vand-

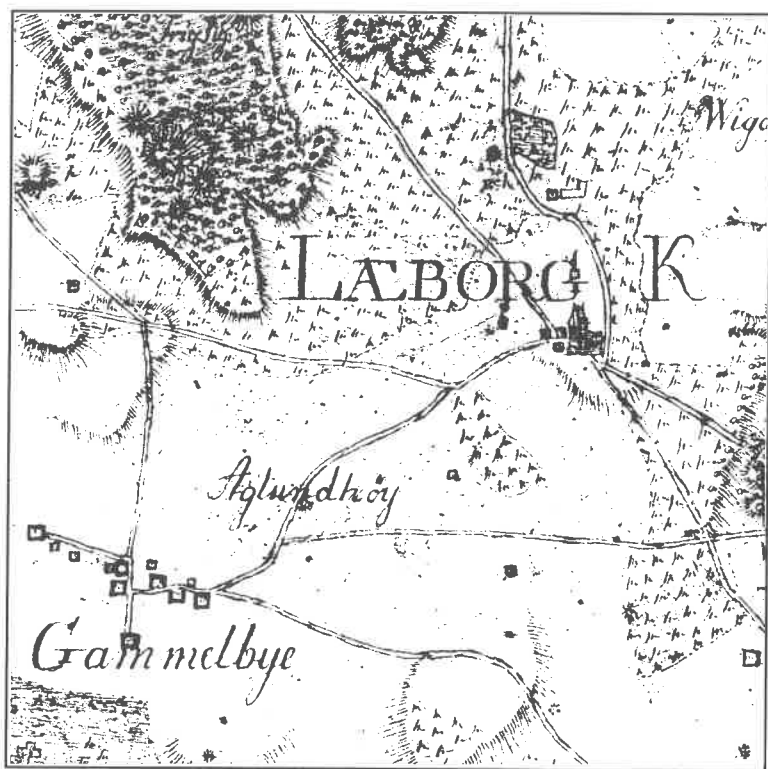
løb med græsenge. Vi ved ihvertfald, at o.1340 har kirken ligget temmelig ubeskyttet hen, for da udsættes den for en voldsom plyndring: det gyldne alter blev ødelagt, glasmalerierne blev smadret. (Se om de arkæologiske undersøgelser af Malt kirke i "Fra Ribe Amt" 1971).

LÆBORG KIRKE

Historien omkring Læborg kirkes ensomme beliggenhed indtil 1784 ligner

historien om både Malt og Brørup kirker. Også Læborg har oprindeligt været knyttet til en stormandsgård, ser det ud til. Det er ikke så meget kirkens udseende, der antyder dette, men et marknavn. Førhen, da kirken lå alene, kaldtes som tidligere nævnt dele af heden omkring kirken for Læborggårds øde. Så her må der have ligget en stormandsgård, Læborggård, der så er forsvundet under 1300-tallets landbrugskrise, og de udpinte marker blev afløst af lynghede. De tilbageblevne beboere i hytterne under Læborggård er søgt ned til de mere

Udflytterbebyggelserne til Læborg kan være Gammelby mod sydvest eller Drostrup mod sydøst - som dog ikke er med på dette kort.

givtige områder - engene - neden for Læborg banke. Landsbyerne Drostrup, Gammelby og Hundsbæk opstod sikkert ved den lejlighed, og måske er herregården Hundsbæk også et produkt af krisen. Den tidligere herre til Læborgsgård har sandsynligvis også måttet bide i det sure æble og er flyttet med ned til engdrage- ne ved Vejen mose. Sønderskov blev anlagt oppe på det tørre land over engene, Hundsbæk blev anlagt nede i lavlandet, i det fugtige terræn, hvorfor nu den forskel? Ejeren til Hundsbæk har nok også tænkt på sin fysiske sikkerhed og har ment, at den blev bedre tilgodeset nede i det lave, fugtige land. 1300-Tallet var nemlig ikke alene den store landbrugskrisens tid, men det var også en meget usikker tid, hvor småkrige hærgede landet med mellemrum (Malt og Brørup kirkers forfald/plyndring skal også ses i den sammenhæng). Uroen og utrygheden betød, at der op gennem 1300-tallet blev bygget den ene befæstede herregård efter den anden

over hele landet, og de blev lagt ude i engene, hvor det jo var nemmest herhjemme at bygge en nogenlunde beskyttet borg. Da dronning Margrethe d.I overtager kongemagten får hun sat mere skik på land og rige; det lykkes så godt for hende, at hun o.1400 kan gennemtvinge nedrivning af de mange små private borge rundt omkring i landet. Hundsbæk hører til en af dem, dronningen lader nemlig Hundsbæk forsvarsværker nedrive efter 1407; hun havde samme år overtaget gården.

Så Læborg kirkes tidligere så en- somme beliggenhed og herregården Hundsbæks placering på det lave land neden for banken er et resultat af både 1300-tallets landbrugskrise og periodens politiske krise, det er jeg temmelig sikker på!

SLUTNING

De nu og for nogles vedkommende i tidligere tid så ensomt beliggende kirker her på egnen er som sagt efter min mening et resultat af en krise, der helt omkalfatrede det danske landbrug og dermed det danske samfund i 1300-tallet. Det gamle storgodssystem, der havde været grundlaget for den kulturelle og politiske blomstring, der kendetegnede højmiddelalderens Danmark som helhed og i høj grad også vores område mellem år 1100 og 1350, blev knust af en økologisk krise og en voldsom nedgang i befolkningstallet.

På ruinerne af det gamle system opstod en ny landbrugsstruktur med mange mellemstore fæstegårde og herregårde og landbruget blev ekstensivt drevet, vægten blev lagt på kvægavl. De udpinte marker, spec. i de magre jyske egne blev opgivet, og landsbyerne klumpede sig sammen langs vandløbene. De gamle stormandsgårde forsvandt, både rent fysisk og ud af mands minde, kun stednavne og de grundmurede kirker er minder om de meget dramatiske omvæltninger i Danmarks og vores egne historie i 1300-tallet.

Efterskrift 1 og 2

Efterskrift 1: Iøvrigt er der også på vores egn andre fysiske spor af denne 600 år gamle landbrugs- og politiske krise. Over for Assersbølgård i Lindknud sogn ligger resterne af et voldsted, hvor Lindknud og Hyldelund bække løber sammen. Voldstedet er ikke blevet regulært udgravet, men rundt om i landet findes spor af mange lignende små voldsteder. Flere af dem er blevet udgravet, og de ser alle ud til at høre til i 1300-tallet. Småborgene blev som omtalt i forbindelse med Hundsbæk nedrevet efter at dronning Margrethe d.1. havde genetableret ro og orden i riget o.1400.

I Assersbøls tilfælde er der nok sket det, at i midten af 1300-tallet har en lokal stormand følt sig tvunget til at flytte ud under mere beskyttede forhold i engene ved Lindknud bæk for at kunne beskytte sig og sine. Her opførte han så et lille voldanlæg med træpalisader og måske et tårn. Da så dronning Margrethe d. I.'s befaling kommer, nedriver han eller hans efterfølger borgen for at genbruge materialet i en ny hovedbygning oppe på det faste land; der hvor det nuværende Assersbølgård ligger. Assersbølgård nævnes første gang i kilderne som en adelig sædegård i 1500-tallets midte.

Nielsbygård i Føvling sogn er et andet eksempel på 1300-tallets krise afspejlet i egnens landskab. Herregården Nielsby omtales første gang i 1390, og der er formodninger om, at der ligger et gammelt voldsted under de nuværende bygninger. Nielsbygårds beliggenhed i engene ud til Kongeåen sammenholdt med årstallet 1390 gør det overvejende sandsynligt, at der også her er tale om en "høgerede", som dronning Margrethe d.1. kaldte de mange småborge rundt om i landet, af samme type som Assersbølgård og Hundsbæk. Men i modsætning til Assersbølgård blev Nielsbygård aldrig flyttet op på det mere tørre land, men er forblevet nede i engene til den dag i dag. Sandsynligvis nok fordi der var knyttet et mølleri til herregården.

Efterskrift 2: Jeg er efter færdiggørelsen af denne artikel blevet opmærksom på, at det i historieforskningen nu diskuteres, om der virkelig var tale om en økologisk krise dengang i senmiddelalderen eller ej (se Niels Hybel: "En økohistorisk tolkning af dansk middelalder" i "Fortid og Nutid 1993", s.30 - 37). Bl. a. betvivler Niels Hybel ud fra engelsk undersøgelser, at det er muligt at udpine almindelig god agerjord ved korndyrkning (s. 34). Desuden anfører han s. 32, at "Det vil næppe være muligt

at påvise, om man i Danmark forsøgte at opdyrke marginaljorder, langt mindre om gødsningen forfaldt, og vi har slet ikke mulighed for at gøre os tilnærmelsesvise forestillinger om agerbrugets produktivitetsudvikling i senmiddelalderen." Ud fra det meget beskedne danske skriftlige kildemateriale om senmiddelalderens landbrug kan det ikke lade sig gøre at finde noget skriftligt bevis for driftsvilkårene i landbruget dengang, men efter min mening skal det ikke forhindre os igennem en sammenstilling af de fysiske minder fra datidens sammenfund at forsøge nå dybere ind til en forståelse af, hvordan samfundsudviklingen har været i et lokalområde som vores. Alt det, jeg skrev i selve artiklen, har selvfølgelig et langt stykke hen ad vejen hypotesens karakter, men alligevel mener jeg stadig, at den er den bedste forklaring på det forholdsvis store antal "alene"-kirker i vores område. Min tolkning gælder kun vores område, hvor jordbundsforholdene er af en sådan karakter, at den ikke kan kaldes god. Andre steder i Danmark med bedre jordbundsforhold kan udviklingen før, under og efter Den sorte Død have forløbet ganske anderledes, sådan som jeg også har anført i artiklen.

LITTERATURLISTE

Generelt om krisen i 1300-tallet.

Det danske landbrugs historie
4.000 f.Kr.-1536 (bd.1) (1988)
Gyldendals Danmarkshistorie bd. 1 (1977)
(se litteraturforegnelsen heri)

Stednavne.

Jørgensen, B.: Dansk stednavneleksikon bd. 3
(1983)

Kirkearkitektur.

Danmarks arkitektur, bd.1: Kirkens huse (1981)
E. Nyborg: Kirke - sognedannelse - bebyggelse (Hikuin 12,1986)
Om kirke-stormandsgårdforbindelsen,
se f.eks.: Skalk 1982,2 og 1989,5.

Lokalhistoriske værker.

Andersen, V.: Hærvejssognet Læborg (1961)
Fra Ribe Amt 1933 (Om Folding)
Fra Ribe Amt 1971 (Om Malt kirke)
Frederiksen, J.C.: Historiske Efterretninger om
Holsted Sogn (1931)
Historisk Arkiv for Brørup og Omegn;
årsskrifterne 1973-74, 1978-79 og 1986-87
Nielsen, O.: Malt herred (1870)
Schmidt, A.F.: Brørup Sogns Historie (1949)
Trap Danmark bd. 23 (1965)

Voldanlæg.

Skalk 1966,1
Olsen, R.A.: Borge i Danmark (1986)

Tegning af Syn Havsteen-Mikkelsen efter akvarel fra 1896

DANMARKS KIRKER UDKOMMET

*Den sørgende Maria.
Udsnit af Pieta fra omkring
1425.
Fra Vejen gamle kirke, nu
på Koldinghusmuseet.*

Nationalmuseets store værk Danmarks Kirker kunne i efteråret udsende et hefte med beskrivelse af de gamle kirker i Lindknud, Brørup, Holsted og Føvling. Nu udkommer også kirkerne i Malt, Folding, Vejen Læborg og Askov i et rigt illustreret hefte, der rummer en række nye opdagelser og iagttagelser. Værket Danmarks Kirker har siden 1933 arbejdet sig gennem landets egne for at afdække den historie, der ligger bag hvert enkelt områdes gamle arkitektur, kunst og håndværkstraditioner. Siden 1977 er Danmarks Kirker også i gang i Ribe amt, hvis udgivelse vil være afsluttet 1995. Beskrivelserne udkommer i hefter på ca. 100-130 sider, der kan fås indbundne (i stift bind) eller uindbundne, og som ved abonnement kan samles i store bind á 7-800 sider. Amtets kirker, med Ribe Domkirke som flagskib, vil ialt omfatte 5 sådanne bind. Det nyeste hefte (nr. 28) afslutter bind 4. Det

er hver gang spændende at tage fat på en kirke og fordybe sig i dens hemmeligheder. De fire nyudkomne udgør en lille familie, der tilsammen rummer næsten alle ingredienser. Fælles er, at de - i hvert fald i ældre tid - har haft en markant landskabsbeliggenhed, gerne højt på et bakkedrag og med op til fire oldtidshøje klods omkring bygningen!

Den romanske kunst gør sig fornemst gældende i Malt kirke med dens søjleportal og reliefprydede granitdøbefont - måske den bedste i hele Jylland. I samme kirke har nyere arkæologiske undersøgelser frembragt sjældne vidnesbyrd om bygningsgangen og om rummets ældste indretning og udstyr: rester af glasmalerier og af et "gyldent alter" foruden messeudstyr som en lille håndklokke, der er næsten uden bevarede sidestykker i Europa. Også Læborg kirke er en velbevaret romansk bygning. I korrundingen over altret har

Kristus og apostlene åbenbaret sig i form af kalkmalerier fra o. 1200. Et lille århundrede senere anskaffede kirken en ny alterprydelse, hvis sjældne tidliggotiske krucifiks siden 1951 atter pryder altret. I Folding og Vejen nedrev man de gamle middelalderkirker 1896 og 1898, men deres arkitektur kendes fra fotografier, opmålinger og tegninger. Og det meste af udstyret er i behold i de nuværende kirker. Andet er kommet til museer. Det gælder således det bedste stykke senkatolsk kunst, en skulptur af Maria med sin døde søns legeme på skødet (en såkaldt pieta), der stammer fra den gamle kirke i Vejen. Som generelt i Danmark var det renæssancen, og specielt Kristian IV.s tid, der kom til at sætte afgørende præg på kirkernes indretning. Dette har været mest udtalt i de to nedrevne kirker, hvis stemningsmættede rum kendes fra fotografier. I Folding var det Sønderskovs ejere, der gav takten an, bl. a. med et usædvanlig flot, udskåret herskabspulpitur (nu på Koldinghus). I Vejen gamle kirke bar både altertavle, prædikestol og herskabstole våbener for Abildgaarderne på Skodborghus, ligesom rummet var tæt besat med udskårne og malede epitafier.

Et af de sidste, sat over Eggert Abildgaard og Mette Juel omkring 1622 og udført af den lokale billedskærer Mads Christensen Gamst, kom 1867 til Læborg kirke som altertavle. Her har en røntgenundersøgelse nu afsløret et originalt renæssancemaleri af Opstandelsen under det nuværende topmaleri. Derimod så konservatorerne i Ølgod intet bevaret af hovedfeltets oprindelige portrætmaleri; det var desværre skrabet bort før nymalingen. Men vi kender alligevel noget til portrætterne, takket være en beskrivelse med lille skitse, udført af tegneren Søren Abildgaard omkring 1770, da epitafiet endnu hang i al sin farvepragt på nordvæggen i den gamle Vejen kirkes kor. Om fru, Mette Juel, skriver han således, at hun "har en sort hue opkriget tillige med linnedet i tindingerne, guldkæde om halsen og sort

Verdens frelser i halvfigur, udskåret i topmedaljonen på Eggert Abildgaards og Mette Juels epitafium fra o.1622 i Vejen gamle kirke (nu i Læborg). Den lokale billedskærer Mads Christensen Gamst har kun skåret det hår, der var synligt for kirkegængerne; og øret er blevet til en lille bagerkringle.

habit. Ligeledes bag ved hende trede unge fruentimmer billeder (døtrene Kirsten, Lisbeth og Dorthe) med høje perle-

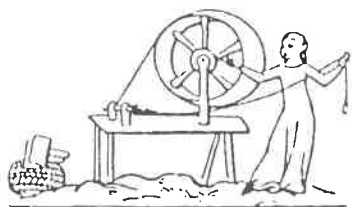

Fra en side af tegneren Søren Abildgaards notebog, hvori han om kring 1770 har beskrevet de senere forsvundne portrætmalerier på Eggert Abildgaards og Mette Juels epitafium.

stukne huer og guldkæde. Det må være dem, han derefter har skitseret i sin notebog. Ingen steder kan vi som i kirkerne komme tæt ind på livet af vore forfædre.

Ebbe Nyborg og Niels Jørgen Poulsen

SÆRUDSTILLINGEN PÅ SØNDERSKOV 1994

VÆVNING OG HÅNDARBEJDE I FOLKELIG TRADITION

Der er tidligere her i Museumsavisen (Nr.22) blevet orienteret om et undersøgelsesprojekt, som sidste år blev gennemført af museet ved etnolog Mette Havsten-Mikkelsen. Emnet tog udgangspunkt i Jenny la Cour's væveskole i Askov, omhandlende tiden før væveskolens start i 1885 og frem til etableringen af Højskolernes Håndarbejde

i 1932. Undersøgelsens rapport foreligger nu og den kan i fremtiden give museet en fastere indsamlings - og formidlingstrategi indenfor det tekstilhistoriske emne. Den aktuelle fokusering på væveskole - og håndarbejds traditionen i højskoleregiet blev allerede bragt på bane i 1977 af daværende museumsinspektør på Esbjerg Museum Pe-

Undervisning i hvidsyning, strikning, knipling og broderi på loftet af Vævehuset ved Askovhus. Et karakteristisk almueinspireret mønster i flettesting, tegnet af Margrethe Drejer ses på bagvæggen. Charlotte Rud ses stående omtrent midt i billedet. Foto fra Charlotte Ruds arkiv.

ter Dragsbo i det første oplæg til et lokalt kulturhistorisk egnsmuseum. Emnet har lige siden været hovedtemaet i tekstilgruppens engagement. Det er derfor naturligt, at museet nu følger emnet op med et større særudstillings-arrangement, som vil kunne belyse det opfattende og spændende emne, suppleret med et rigt mål af tekstilhistoriske genstande fra museets magasin. Efter indflytningen på Sønderkov har tekstilsamlingen fået meget kvalificerede magasinforhold i det istandsatte anneks. Det har dog hele tiden været planen, at de væsentligste genstande fra samlingen skal udstilles permanent i vesttårnet på Sønderkov. Med sommerens særudstilling ønsker vi at synliggøre det indsamlede materiale og samtidig skabe ideer til udformningen af den permanente tekstiludstilling. Selve særudstillingen håber vi sommeren igennem kan ledsages af en lang række arbejdende værksteder, omhandlende spinning, vævning og andre klassiske håndarbejdsteknikker. Erfaringerne fra tidligere

arrangementer - senest ved Jul på Sønderkov, bekræfter, at der er stor interesse for de arbejdende værksteder.

Lån af genstande: Selv om museet efterhånden har erhvervet mange attraktive tekstilgenstande, herunder ganske store lokale samlinger, vil der også blive behov for at låne genstande fra private samlinger og fra andre museer. Er man i besiddelse af særlige tekstilgenstande, som hører hjemme under dette emne, er man velkommen til at kontakte museet for en registrering med fotodokumentation. Kan genstandene herefter udlånes fra omkring begyndelsen af april til slutningen af oktober, vil museet være taknemmelig.

Særudstillingen forventes åbnet fredag d. 27 maj og nedtages i slutningen af oktober måned. (Se endvidere på side 27 omtalen af foredraget ved Generalforsamlingen). Grundtammen af særudstillingen skal herefter - som anført - overgå til den permanente opsatte tekstilhistoriske studiesamling.

SØNDERSKOVKONCERTER 1994

Husk koncerterne:

Søndag d.13. februar kl. 16 med violinisten Anker Buch
og søndag d.13. marts kl. 16
med operasanger ved Det kgl Teater Erik Harbo og Bente Harbo, klaver

Entré: 60 kr. - Medlemmer af museumsforeningen: 50 kr.
Forsalg af billetter : Museet på Sønderkov, tlf.: 75 38 38 66
Det er klogt at sikre sig billetter i forvejen.

KONGEÅMØDET

På **afstemningsdagen** den 10. februar kl. 19.30
Forstander Morten Kvist, Askov Højskole

Dønninger fra Kongeåen

Et historisk foredrag om frihedens vej gennem Danmark
fra Kongeåen til Ryslinge.

Og om hvordan tidsånden gjorde sig konkret,
tydeligt i Askov og på Midtfyn.

GENERALFORSAMLING

Onsdag den 23. marts kl. 19.30
i salen på Sønderskov.
Dagsorden efter vedtægterne

Efter generalforsamlingen

VÆVESKOLERNE OMKRING ASKOV HØJSKOLE

Foredrag ved museumsinspektør Mette Havsteen-Mikkelsen, Ærø

KIRKEVANDRING

Med bogen om Vejen, Læborg, Askov, Malt og Folding kirker har
"Danmarks Kirker" afsluttet sit arbejde her i området.

Bogen udkommer til foråret, og i den forbindelse er "kirkevandringen" i år
henlagt til sognegården i Vejen, hvor
red. Ebbe Nyborg den 27. april kl. 19.30
holder lysbilledforedrag om de

Forsvundne kirker på vores egn

Aftenen er arrangeret af Vejen menighedsråd og museet på Sønderskov

FORÅRSTUR MED BUS TIL SKJERN-EGVAD MUSEUM

LØRDAG DEN 7. MAJ
Afgang fra Sønderskov kl. 10.30

Vi besøger **Bundsbæk Mølle, Skjern Museum** og slutter på **Fahl kro.**

Der er lagt op til en meget spændende tur til økomuseerne ved Ringkøbing Fjord,
hvor museumsleder Kim Clausen vil være vores guide.

Frokost på Bundsbæk Mølle og eftermiddagskaffe på Fahl Kro,
som drives af Skjern-Egvad Museum.

Man kan rekvirere endeligt program
ved telefonisk tilmelding til Museet på Sønderskov

DE LOKALHISTORISKE ARKIVER

Lokalhistorisk arkiv for Holsted kommune

Vestergade 17, 6670 Holsted.
Åbningstid: onsdag 14 - 18 og i perioden 1.10. - 31. 3
tillige tirsdag 19 - 21
eller efter aftale.
Tlf.: 75 39 20 10 Leder: Chr. Carstensen.

Aastrup Sognearkiv

Borgergade 121, 6752 Glejbjerg
Åbningstid: 1. og 3. torsdag hver måned 15 - 19
eller efter aftale
Tlf.: 75 19 82 80 Leder: Olga Pedersen.

Historisk arkiv for Brørup og omegn

Brørup Bibliotek, Stadionvej 4, 6650 Brørup.
Åbningstid: torsdag 15 - 17 eller efter aftale.
Tlf.: 75 38 18 55 Leder: Laurits Clausen.

Lokalhistorisk arkiv for Vejen kommune

Østergade 2, 6600 Vejen, tlf.: 75 36 35 99.
Nye åbningstider fra 1. marts: mandag lukket,
tirsdag 10-14, onsdag 10-17, torsdag 10-14, fredag lukket.
Konstitueret leder til 1. marts: Jette Hemmingsen.
Arkivleder fra 1. marts: Else Mølgaard.

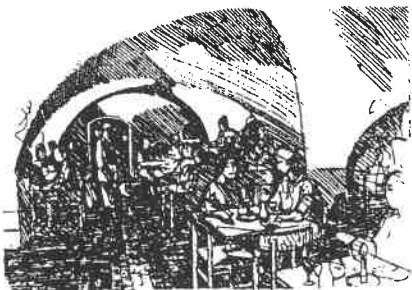
Gårdejer Martin Petersen, Skovsminde, Gesten.

LANDBRUGSHISTORISK SAMLING

En spændende teknologisk samling
af landbrugsredskaber og -maskiner og husholdningsredskaber fra nyere tid (ca. 1890 - 1950)

Samlingen kan beses af grupper
efter forudgående aftale med Martin Petersen, tlf. 75 55 70 39

HERREGÅRDSKÆLDEREN SØNDERSKOV

Mandag lukket
Tirsdag-fredag kl. 12-16 og igen fra kl. 18
Lørdag fra kl. 14
og søndag fra kl. 12-17

Køkkenet (bestilling af mad) lukker kl. 21
Bordbestilling for spisegæster kan være nødvendig

Restaurantens tlf.: 75 38 38 45